

חיים סעדון

העיתונות

צוות עובדי העיתון *Le Journal de Tunis* (העיתון של תוניס) ו-*Le Courier de Tunisie* (המבשר של תוניסיה) בחברת יוסף כהן גאנונה (רביעי משמאל בשורה הראשונה), תוניס, 1927

הקדמה

העיתונות היהודית בתוניסיה הייתה יוצאת דופן בהיקפה, בתכניה, ברבגוניותה ובחשיבותה בין מקבילותיה בארצות האסלאם. העיון בה מלמד על רבגוניות הנושאים שהעסיקו את החברה היהודית, ובאמצעותה נפרש לעינינו תהליך המודרניזציה שהתחולל בה, על השינויים החברתיים שהביא עמו. בה בעת ניכרות גם השפעותיה על תהליך זה. בין השנים 1878-1967 יצאו לאור בתוניסיה 141 כתבי עת ועיתונים יהודיים, מהם 79 בערבית-יהודית, 16 בעברית, והשאר, 48, בצרפתית. מרבית

העיתונים יצאו לאור בתוניס, הבירה; 15 עיתונים בעברית יצאו לאור בגרבה, ועיתון אחד יצא לאור בכל אחת מהערים צפאק, גאבס וסוס. בדיונו כלולים גם שנתונים מטעם הקהילה וביטאונים של ארגונים. בנוסף לאלה יצאו לאור 17 עיתונים פנים-תנועתיים, רובם בצרפתית.

בתוניסיה יצאה לאור עיתונות ערבית, צרפתית ואיטלקית. בעיתונות הצרפתית והאיטלקית היו עורכים ועיתונאים יהודים. החשובים שבהם היו יוסף כהן גאנונה שייסד, ערך וכתב בעיתונים צרפתיים ויהודיים, אלי כהן חדריה (1898-1987), ממייסדי העיתון *Tunis Socialiste* (להלן: **תוניס הסוציאליסטית**) ושמעון זאנה, מייסד העיתון *Le Petit Matin* (להלן: **דמדומי השחר**). עיתונאים עברו מהעיתונות היהודית אל העיתונות הצרפתית הכללית ללא קושי רב. לא הייתה עיתונות יהודית באיטלקית, ונראה כי הסבר חלקי לכך הוא התערות היהודים בחברה האיטלקית ובפעילותם של יהודים בעיתונות האיטלקית.

חקר העיתונות מתמקד בשלושה היבטים. הראשון הוא תהליך הפקת העיתון: מועד ההופעה, תדירותה, המחיר, התבנית, מספר העמודים, העורך, העיתונאים, שפת העיתון, המודעות ועוד. השני הוא דפוסי השיח העיתונאי. פרופי יוסף שיטריה הציע מונחים לחקר תרבות השיח העיתונאי: שיח עיוני-פולמוסי (לרוב במאמרים הראשיים), שיח אינפורמטיבי-דידקטי (הידיעות והכתבות), השיח השנון (בדיחות וחידות) והשיח הסיפורי-הספרותי. כל שיח כזה מובחן בתכניו ובצורתו. ההיבט השלישי שבו עוסק המחקר הוא מגמתו של העיתון ותפקידו החברתי והפוליטי. רובה של העיתונות היהודית בתוניסיה טרם נחקר משלושת ההיבטים הללו, ולהלן נשרטט קווים ראשוניים לעיון כזה. מאחר שהעיתונות הציונית נחקרה יותר נדגים באמצעותה את תהליכי היסוד שהתחוללו בעיתונות היהודית בתוניסיה.

שמעון זאנה

איש עסקים יהודי ופעיל בארגונים חברתיים יהודיים. בשנת 1924 ייסד בתוניס עיתון יומי חברתי פוליטי, **דמדומי השחר**, שהופיע עד ספטמבר 1967. מינויים של עורכים מקצועיים תרם לפעילותו ארוכת השנים של העיתון. בתקופת וישי היה עיתונו אחד העיתונים היהודיים היחידים שפרסומם הותר בידי הצרפתים, תוך ציון מפורש בכותרת משנה כי זהו העיתון היהודי של תוניסיה (*Journal Israélite de Tunisie*). בתקופה קצרה זו נוסף מדור חדש, תרבות יהודית, ובו טור מיוחד לנוער היהודי.

התפתחות העיתונות היהודית

העיתון היהודי הראשון שראה אור בתוניסיה היה **אלעמאלה אלתוניסיה** (המחוז התוניסאי) בשנת 1878 – והיחיד לפני כינון הפרוטקטורט הצרפתי. העיתון היהודי האחרון שראה אור בתוניסיה היה ככל הנראה, **נער**, שהופיע בשנת 1967 בגירבה. העיתון היחיד שהמשיך להופיע לאחר כינונה של תוניסיה העצמאית היה **אלנג'מה** (הכוכב) שיצא לאור בהפסקות בסוס, משנות העשרים עד 1962.

מכינון הפרוטקטורט ועד תום מלחמת העולם הראשונה (1881-1918) ראו אור 72 עיתונים, 64 מהם בערבית-יהודית. בשנים 1895-1904 לא יצאו לאור עיתונים יהודיים בגלל דרישת הצרפתים להפקיד ערבון בתמורה להיתר להוציא לאור עיתון. עד 1895 ראו אור 25 עיתונים, כולם בערבית-יהודית. משנת 1904, השנה שבה בוטלה הדרישה להפקדת ערבון, יצאו לאור 47 עיתונים, מתוכם שמונה בצרפתית. בתקופת המלחמה (1914-1918) יצאו לאור רק ארבעה עיתונים (מתוכם אחד בערבית-יהודית ואחד בערבית). לשון אחר: עיקרה של העיתונות היהודית (43 עיתונים) יצא לאור בשנים 1904-1914. היקפה של העיתונות בתקופה זו מלמד על התסיסה החברתית והרעיונית שאפיינה את יהודי תוניסיה בשנים אלה.

בשנת 1905 יצא לאור העיתון היהודי הראשון בשפה הצרפתית מטעם הנהלת כ"י"ח. היה זה ביטאון תלת-חודשי של הארגון בתוניסיה שנועד למורי בתי הספר. בסך הכול יצאו לאור בתוניסיה 48 עיתונים בצרפתית, שאפשר לסווגם לשלוש קבוצות: א. 26 עיתונים ציבוריים כלליים, ששיקפו את המגמות העיקריות בחברה היהודית. החשובים שבהם היו *La Justice* (להלן: **הצדק**), *La Gazette d'Israël* (להלן: **הגאזט**), *L'Égalité* (להלן: **השוויון**), *Le Réveil Juif* (להלן: **המעורר היהודי**). עיתונים אלה הצטיינו ברציפות הופעתם, בנושאים שהעלו על סדר היום הציבורי ובאיכות העיתונאים שכתבו בהם. ב. שלושה עיתונים היו קהילתיים מובהקים, שנתוני הקהילה. ג. 19 העיתונים הנוותרים היו תנועתיים או ביטאוני של מוסדות חינוך או בריאות. שנות העדנה של העיתונות בצרפתית היו בין שתי מלחמות העולם. לאחר מלחמת העולם השנייה חדלו העיתונים החשובים האלה לצאת לאור, והעיתון המרכזי שייצג את יהדות תוניסיה היה **הגאזט**.

בנוסף לעיתונות בשפות הערבית-היהודית והצרפתית ראו אור גם 16 עיתונים בעברית. כולם למעט אחד, **העברי**, יצאו לאור בגירבה והיו עיתונים תורניים או ציוניים. תקופת הפריחה של העיתונות העברית הייתה לאחר מלחמת העולם השנייה, אז יצאו לאור עשרה מבין 16 העיתונים. היקף זה מלמד על מקומה של העברית בתוניסיה ועל חשיבותה. היה זה ביטוי מובהק לאימוץ דפוסי המודרניזציה

אלנג'מה, 2 באפריל 1954

עיתונים בערבית-יהודית: אלבסתאן, גליון משנת 1899 בנושא הגרונה והתואנסה; אלנחלה (שני גליונות) ואלפונוגראף

שער העיתון השוויון, שנה שמינית, 15 בדצמבר 1919; העיתון מתגאה כי הוא היחיד שהמשיך לצאת לאור גם במהלך מלחמת העולם הראשונה; מאמר המערכת, "ישראל", מבטא את יחסו של העיתון ללאומיות היהודית, למסורת ולצינות

שער העיתון הקול היהודי, 29 במארס 1946. זהו העיתון הציוני הראשון שיצא לאור לאחר מלחמת העולם השנייה. בכותרת הראשית: "להקים לאתר מדינה יהודית, דורש הקונגרס הציוני בצרפת"

מבלי לשנות את תוכן החיים היהודיים. מרבית העיתונים הללו היו אידאולוגיים ונועדו לקהל קוראים מצומצם, המבין את דברי התורה.

בתקופת וישי הוטלו הגבלות על הוצאה לאור של עיתונים יהודיים. העיתון **אלנג'מה** המשיך לצאת לאור עד נובמבר 1942, עת כבשו הגרמנים את תוניסיה. הוא שב לצאת לאור לאחר השחרור. זו הייתה התקופה היחידה שבה חדלה מלהופיע עיתונות יהודית בתוניסיה.

לאחר מלחמת העולם השנייה הופיעו מחדש עיתונים יהודיים. לאחר המלחמה היה *La Voix Juive* (להלן: **הקול היהודי**), שעורכו היה פליקס אלוש; הוא הופיע משלהי 1943 ועד 1946. כמו כן יצאו לאור **אלנג'מה** בשנים 1949-1962, וה**גאזט** בשנים 1945-1951. בשנים 1950-1955 יצא לאור גם *L'Echo Juif* (**ההד היהודי**), שהיה עיתון אינפורמטיבי כללי. משקלה של העיתונות הציונית בעיתונות היהודית שלאחר המלחמה היה גדול ואולי אף מכריע. יש לכך כמה הסברים. האחד, היעלמותם של העיתונים **הצדק והשוויון** מהחיים היהודיים הייתה ביטוי לאי-הרלוונטיות של תפיסותיהם האידאולוגיות. השני, הופעתם של עיתונים תנועתיים שנתמכו בידי הממסד הישראלי או בידי מפלגות פוליטיות. **מאסף** היה עיתון לענייני חינוך, שייצג את המחלקה לחינוך ותרבות בגולה של הסוכנות היהודית; **אורט** הציג את ענייני רשת החינוך; **זרעים** ייצג את בני עקיבא ו**למרחב** את אחדות העבודה פועלי ציון. היו גם עיתונים שיצאו לאור מתנועות הציוניות ללא קשר למרכז עולמי. כאלה היו רוב העיתונים אשר יצאו לאור בגירבה, ובראשם **שפתנו**, שיצא לאור בידי חברת "דָּבָר עברית" ו**תנועתנו**, שייצג את האגודה הציונית "עטרת ציון". ההסבר השלישי הוא תהליך ההידלדלות של האוכלוסייה היהודית ועמו צמצום פוטנציאל הקוראים והמפרסמים.

השנים שאחרי מלחמת העולם השנייה ועד קבלת העצמאות התאפיינו בירידת כוחה של העיתונות היהודית והשפעתה בחברה, בציוניזציה שלה ובמיקוד הנושאים שייצגה. לאחר העצמאות התמעטה העיתונות היהודית עד כדי חיסולה, קהל הקוראים הצטמצם והשאלות שנדונו בה עד אז – חלקן לא היה עוד רלוונטי וחלקן האחר לא נועד לדיון פומבי.

המגמות האידאולוגיות והחברתיות שייצגה העיתונות

קשה להגדיר מגמה של עיתון מפני שעיתונים הוסיפו לכותרת העיתון מגמות כדי להגדיל את תפוצתו. תופעה זו בלטה בעיקר עד מלחמת העולם הראשונה. למשל, העיתון **אלאתחאד** (האחדות) הוסיף בשנת 1904 לכותרת המשנה את התואר "ציוני", אף שלא היה כזה. כך היה גם בתחומים אחרים. כאשר נחשפה התנועה הציונית בציבור היהודי בעשור הראשון של המאה העשרים, הוסיפו בעלי מלאכה שונים את התואר "ציוני" לעסק שלהם, וכך היו "רצען ציוני", "מסעדה ציונית" ועוד.

מגמות העיתונים בצרפתית ובעברית היו מובהקות יותר. העיתונות העברית הייתה ברובה תורנית, ואפשר לראותה כספרות רבנית בלבוש חדש, כלומר הרבנים הפנימו את כוחה של העיתונות ועשו בה שימוש להפצת רעיונות, פסקי הלכה ומנהגים.

מגמותיה של העיתונות בצרפתית היו מגוונות יותר. חלקה היה שנתונים קהילתיים, חלקה ביטאוניים של חברת כ"ח, חלקה ייצג ארגונים כמו OSE (אוז"ע) Oeuvre de Secours à l'enfance) והיו עיתונים שעסקו רק בספורט. רוב העיתונים הגדולים והחשובים בצרפתית היו אינפורמטיביים אך בעלי מגמה ברורה. העיתון *Le Droit juif* (להלן: **החוק היהודי**) היה העיתון היהודי ה"סוציאליסטי" הראשון בתוניסיה, והוא משקף את ההתפתחויות החברתיות והמקצועיות, כגון הקמת ועדים מקצועיים. יוצאת דופן היא העיתונות הציונית, שהתפצלה בין המגמות הציוניות השונות. ואכן, בתקופה שיצאו לאור כמה עיתונים במקביל תפסה העיתונות הציונית מקום נכבד מבחינה כמותית ואיכותית. **הגאזט** ייצג את התנועה הרוויזיוניסטית, ועם זאת היה גם אינפורמטיבי. הגיליון שנדפס לאחר הקמתה של מדינת ישראל היה העיתון היחיד בארצות האסלאם שבשערו התנוססה ידיעה זו בריש גלי. המגמות השונות בעיתונות מלמדות על תפקידה החברתי, שכן כל קבוצה חברתית נזקקה לעיתון כבמה לגיוס תומכים ולניהול מאבקים על דעת הקהל היהודית.

קהל היעד

קהל היעד של העיתונות היהודית היה בראש ובראשונה הציבור היהודי המשכיל, שעקב אחרי הנעשה בקהילה היהודית ומחוץ לה. לא כל העיתונים נוסדו למטרות רווח. העיתונות בערבית-יהודית כוונה אל כל יהודי תוניסיה ללא קשר למגמת העיתון, וגם העיתונים הממוקדים מבחינה אידאולוגית קיוו להגדיל את תפוצתם. ריבוי העיתונים בערבית-יהודית נובע מתוחלת החיים הקצרה שלהם. עיתונים מסוימים הוציאו לאור גיליונות ספורים, לעתים גיליון אחד. כך תיאר זאת דניאל חגי'אג', "בשנת 1888 הוציא לאור הסופר צמח לוי שני עיתונים, שכל אחד מהם לא נתקיים אלא גיליון אחד" (חגי'אג', מצוטט אצל טובי, הספרות, עמ' 250). על העיתון **אלחרייה** (החירות) כתב: "[...] שלא הוציאו ממנו לאור אלא שמונה או עשרה גליונות. כמו כן בשנה הנוכרת הוציא לאור הסופר חי שתרודך עיתון שלא נמשך אלא גיליון אחד" (שם, עמ' 250).

שינוי בקהל היעד חל עם הופעתה של העיתונות בצרפתית. קהל היעד של עיתונים או של ביטאוניים של ארגונים היה מוגדר ומצומצם. העיתון של כ"ח נועד בראש ובראשונה למוריו; העיתון של ארגון הבריאות אוז"ע, שהיה בעל מגמה רפואית דידקטית, נועד בעיקרו לציבור הרופאים ולעוסקים במקצועות אלה. כך גם ביחס לעיתונות הפנים-תנועתית. היא נועדה לשימוש פנימי של הפלוגות בתנועות הנוער הציוניות ולכן שוכפלה ולא נדפסה.

מגמות בעיתונים יהודיים בתוניסיה 1878-1962

46	אינפורמטיבי
4	אליאנס (כ"ח)
4	היתולי
7	חברתי
6	חינוכי
2	מקצועי
4	נוער
1	ספורט
27	ספרותי
15	פוליטי
3	צופים
30	ציוני
3	קהילתי
1	רפואי
12	תורני

מעובד מתוך א' הטל, כתבי עת ועיתונים יהודיים בצפון אפריקה, תל-אביב, 1996, עמ' 164.

"אחד קונה ועשרה קוראים"

האחד אחרי חברו מתלוננים שהעיתון שלהם, קודם שיהנו מקריאת אף את אחת ממנו, כבר הוא עף בין ידי השואלים, וביום מוצלה הוא שב וחוזר לידיהם, אבל פעמים רבות הוא הולך לבלי שוב. הם, השותפים, יודעים כי השואלים הם אנשים אשר מחיר העיתון אינו פוגע בכיסם, אבל הם מתביישים להשיב פניהם ריקם בעת שהם באים לבקש, והם חוזרים בעבורו פעמים שלוש עד שישיגוהו. כל הקוראים מעידים על עצמם שהם חושקים לקרוא את "אלאכ'באר" ואינם יכולים להמתין בסבלנות להופעתו, אבל המשלמים את כספם יודעים כי מנהג זה של קונה אחד וקוראים עשרה בעיתונים היהודיים הוא דבר המזיק לעבודה והורס את העיתון. אבל כפי שאמרנו הבושה גוברת עליהם וכדי לתקן מעוות זה באו להודיענו והם רוצים להישאר בכיישנותם, והעיתון יטפל בעניין במקום.

אנו זוכרים כי פעם אחת, דן אחד מעיתוני עירנו בעניין זה ורצה להיאבק בנהג זה בנשק קדום והוא ה"חרמות". זו מלחמה הכרוכה בהרפתה! אבל בדרך ארץ ובנימוס נבקר את האנשים הללו הרוצים לקרוא את העיתונים בהשאלה בעת שאין הם נמנעים מלהוציא את כספם בעבור עניינים חסרי ערך: לפי שהעיתון בקרבנו, יהודי תוניסיה, אם קוראינו לא יהיו קוניו, לא יסב לבעליו אלא טרחת שוא ללא תמורה ואחרי כן יכרע תחת משא ההפסדים ויזנחנו. הצגנו בפניכם את הבעיה ונותריכם אתם הקוראים להיות השופטים בתקלה.

אלאכ'באר, 1 בנובמבר 1908,
מצוטט אצל: טובי, הספרות,
עמ' 256-257.

קהל היעד של רוב העיתונות העברית, שאופיה היה דתי במובהק ומטרתה הייתה לשמור על חישוקי הדת והמסורת, היה הציבור הדתי בדרום ובגירבה.

תדירות הופעת העיתונים ומימונם

הוצאה לאור של עיתונות יומית הייתה משימה קשה. דניאל חגי'אג'י מציין שישה יומונים בערבית-יהודית עד 1939, ומוסיף: "כל הסופרים הללו ראויים לכבוד ולהערכה יותר מזולתם לפי שהעזו ליצור עיתונים יומיים בזמן שדבר זה היה קשה מכול ובייחוד בקרבנו אנו יהודי תוניסיה אשר הקונה אחד והקוראים עשרה" (שם, עמ' 255). הוא מצטט מכתבה שפורסמה בעיתון **אלאכ'באר** ב-1 בנובמבר 1908 בסוגיה "קונה אחד וקוראים עשרה", ומלין על יהודי תוניסיה שבכך הם פוגעים במפעל החשוב של הוצאה לאור של עיתונים. ואכן, סיבות כלכליות, בעיקר, מנעו הוצאה לאור של עיתונות יומית בצרפתית או בעברית, ובצדן בעיות של תהליך הפקת העיתון, משימה לא קלה.

רוב העיתונים יצאו לאור מדי שבוע. עובדה זו חייבה את העורכים להתייחס לנושאים ש"אורך החיים" הוא שבוע לפחות. כך אפשר להסביר את תופעת הפלייטונים – סיפורים מקוריים או תרגומים שהופיעו בהמשכים בעיקר בעיתונות הערבית-יהודית. פרסומם בהמשכים נועד להבטיח את רכישת העיתון מדי שבוע. תופעה זו כמעט נעלמה בעיתונות היהודית-הצרפתית ואינה קיימת בעיתונות העברית. את תדירות הופעתם של חלק מהעיתונים קשה להעריך. המדובר בעיקר בעיתונים שיצאו לאור בידי אגודות ציוניות; חלקם יוחד לאירועים מסוימים או לחגים בתנועות נוער או של קבוצות בהן.

בעיית היסוד של העיתונים הייתה ההוצאה הכספית הגדולה הכרוכה בהוצאתם לאור. המוציא לאור קיווה כי המכירות יכסו את הוצאות ההפקה, אך לרוב לא כיסו המכירות אף את עלות הפקתו. זאת ועוד, במרוצת השנים היה על עורכי העיתונים והכתבים להתפרנס מן המכירות ולרוב העורכים והעיתונאים היה כנראה עיסוק נוסף. כך, למשל, מתאר מורה מארץ ישראל, שלימד עברית בצפאק בשנת 1927, את עבודתו של פליקס אלוש, עורך **המעורר היהודי**:

הביטו על פני העורך, ומכסי עיניו תכירו. זהו אברך נפוח-שפתיים, כחוש זריו. תלתליו השחורים מגודלים פרא, עיניו נוצצות, קולו מנסר, תנועותיו רתחניות, צוחק ורוגו בבת אחת. ורגע לא יעמוד תחתיו. אגב, הוא עורך יום והוא עורך לילה, הוא המו"ל והמחבר. הוא המדביק בולים והמגיה והוא השליח הרץ לדואר. בקיצור – אם הוא כאן – הכל כאן. ומנין לו כל אלה? הרי עני וקבצן הוא, לא עליכם. פקיד קטן בחנות רהיטים, שם כביכול, סניף המערכת. מושבה הרשמי בחדרו היחיד, שבו יגור עם אשתו וילדתו. אך גם לחנות הביא את כלי נשקו ובליסטראותיו, נורית, זוג מספרים וצנצנת דבק. כאן יישב על מדוכתו. ברוך השם, חנות רהיטים אינה פונדק. לא בכל רגע ורגע מזדמן קונה. על כן בין מכירת כסא למכירת שולחן, אפשר לכתוב מאמר הגון, ובין ספה למזנון, לערוך גליון שלם.

ז' מעייני, "ספאכס מלפני המלחמה", **הארץ**, 16 באפריל 1943, עמ' 8.

אחת הדרכים להתגבר על בעיית המימון הייתה הקמת חוג מנויים. בתקופה הצרפתית נערכו ערבים מיוחדים לחוג אוהדי העיתון כדי להוסיף מינויים. דרך נוספת הייתה מכירת מודעות פרסומת בעיתונים, תופעה שהתרחבה מאוד בתקופה הצרפתית. הדרך השלישית הייתה תמיכת ארגונים לא-מקומיים בעיתון, ובמיוחד כ"ח, אוז"ע והתנועה הציונית. לאחר הקמת המדינה יצא לאור חלק מהעיתונים הציוניים המפלגתיים בשיתוף עם מחלקות הסוכנות ובמימון.

העיתונאים

העיתונאים שכתבו בערבית-יהודית

אפשר לחלק את העיתונאים, העורכים והכותבים בערבית-יהודית לשני דורות. בני הדור הראשון נולדו בשנות החמישים והשישים של המאה התשע-עשרה, ובהם חי שתרוך, אברהם צבאן, אליעזר פרחי, שלום פלאח, יעקב שמלה וצמח הלוי. כולם עסקו בכתיבה עיתונאית, בתרגום ספרות לערבית-יהודית, בכתיבה מקורית ובעריכה עיתונאית, שלרוב משמעה היה שהם היו גם המוציאים לאור של העיתון. כולם היו ילדי תוניס, ובה פעלו; חלקם התפרנסו מהוראה; בלט ביניהם שלום פלאח, שאף הקים בית ספר לעברית. בערוב ימיו עבר שלום פלאח לסוס ועסק בהוראת העברית בבית ספר של כ"יח, שלהקמתו התנגד מלכתחילה. רק אחד מבין העיתונאים האלה, יעקב שמלה, היה בן למשפחה מבוססת. הוא התפרנס, כנראה, מציור על אריחי קרמיקה וכלי קרמיקה, היה מדפיס וסגור בבית הדין הרבני. קבוצה זו, מייסדת העיתונות בערבית-יהודית, סיימה את תפקידה בשליש הראשון של המאה העשרים והניחה יסודות לפעולת הדור השני.

מסעוד מעארך (1861-1941), מן החשובים שבעורכי העיתונים בערבית-יהודית, שנות השלושים של המאה העשרים

בני הדור השני נולדו בשלהי המאה התשע-עשרה, ובהם מסעוד מעארך, יוסף ביג'אוי, מאיר כושכ'אש, פרגי נקאש, חי בלעישי, מישל וזאן, מכילוף נגיאר, דניאל חגי'אג', יעקב משה די אברהמי. קבוצה זו הייתה פעילה במחצית הראשונה של המאה העשרים; ערב מלחמת העולם השנייה נס ליחה בחברה היהודית. שניים מחבריה התפרנסו מחייטות; אחרים היו דפסים ומוציאים לאור, וכנראה התפרנסו ממצצוע זה. חלקם בתרגום ספרים לערבית-יהודית ובכתיבה היה

קטן מזה של בני הדור הראשון. לדור השני צריך לייחס את הקשר לראשית הופעת הציונות. כזה היה, למשל, יוסף בראמי, ממקימי "אגודת ציון" בתוניס ועורך העיתון **קול ציון**. לאחר מלחמת העולם השנייה שימש מזכיר הרבנות הראשית בתוניס.

העיתונאים שכתבו בצרפתית

העיתונאים שכתבו בשפה הצרפתית היו רובם ככולם חניכי התרבות הצרפתית וקיבלו את חינוכם בבתי הספר של כ"יח או בבתי ספר צרפתיים ממשלתיים ופרטיים. הם היו הדור הראשון או השני שספג את התרבות הצרפתית והחל להפנות עורף למסורת היהודית. בני הדור הראשון החלו לכתוב בערבית-יהודית ולאחר מכן עברו לצרפתית. שני העיתונאים החשובים שעמדו במרכז הפעילות היהודית הן בערבית-יהודית והן בצרפתית היו מרכזי סמאגיה ויוסף כהן גאנונה. הם העבירו את המאבקים החברתיים והרעיוניים, שהתנהלו בשלהי המאה התשע-עשרה מעל דפי העיתונות בערבית-יהודית, אל העיתונות בשפה הצרפתית ופנו אל קהל יעד חדש: הנוער היהודי שצמח במסגרות כ"יח, למד צרפתית

CHALOM FLACK

par M. Félix BIJAOU

Militant sioniste soussien

Lorsque M. Félix Bijaoui, le leader ardent du sionisme dans le Sahel, qui avait fait ses premières armes dans l'accueillante Egalité, nous adressa en réponse à notre demande de collaboration à ce fascicule, une vibrante étude sur Rabbi Chalom Flack, nous fûmes très aillimes d'allégresse. Nous-mêmes élève de ce maître prestigieux en langue, syntaxe et science juives, comment ne ressentirions-nous pas avec la plus ineffable joie une de nos meilleures places à celui qui, à une époque de régression en matière d'enseignement hébraïque, en 1880-1895, éduqua avec succès toute une génération selon les méthodes modernes aujourd'hui courantes?
J. C. G.

Venu de Tunis à Soussie il y a 20 ans, Rabbi Chalom Flack retourne prochainement dans sa ville natale et compte s'établir à l'Ariana.

Je n'ai pas connu, de ma vie, de personnalité aussi considérable.

Le Sionisme dans son essence, le judaïsme dans sa plus pure expression, la modestie poussée à ses extrêmes limites, une vaste érudition générale, à commencer par l'hébreu (ancien et moderne) qu'il connaît à fond, voilà Rabbi Chalom Flack.

Rebbi Chalom Flack n'est pas un sectaire; il est très libéral. Mais arrêtez-vous là. Prenez garde de discuter avec lui le principe de la divinité ou de mettre en doute une affirmation de la Bible. Sui-

(Voir la fin en 5e colonne)

הספד שכתב פליקס ביג'אוי, מראשי האגודה הציונית "יושבת ציון" שבסוס, לעיתון **השוויון** על שלום פלאח (1855-1936), מהחשובים שיוצרים בערבית-יהודית, ומורה לעברית

שער העיתון **תוניסיה**,
בעריכת יוסף כהן גאנונה; העיתון
יצא לאור גם במהלך מלחמת
העולם הראשונה; משמאל: גיליון
מצונזר מדצמבר 1917, מימין: גיליון
מנובמבר 1916

ויקטור נטף

עיתונאי ועורך שנתונים כמו *Annuaire Sioniste* (השנתון הציוני, ככל הנראה 1918-1931), *Annuaire Israélite* (השנתון היהודי, 1931-1948), שניהם בצרפתית, שבהם תיאר את מוסדות הקהילה. בשנת 1914 הוציא לאור דו-ירחון בשם **החוק היהודי**, שנועד להגן על הפועלים היהודים. בשנת 1928 ייסד ירחון מאויר בשם *Ha-Chofar* (השופר), שיצא לאור במשך כשנתיים. בשנים 1937-1938 הוציא לאור את השבועון **תל-אביב** בצרפתית, עיתון למידע ולפעולה חברתית.

משפחתו של הנרי מעארך; יושב: אביו,
מסעוד מעארך. תוניס אמצע שנות
השלושים של המאה העשרים

ונחשף לתרבות הצרפתית. ביטוי למעבר בין תקופות ובין שפות היה גם בעיתונות הציונית, שהתייצבה לאחר מלחמת העולם הראשונה כאחד הזרמים החברתיים הפעילים, לצדן של קבוצות הצדק והשוויון.

העיתונאים הבולטים ביותר בדור השני של הכותבים בצרפתית היו פליקס אלוש, הנרי מעארך וויקטור נטף. פליקס אלוש היה העיתונאי הראשון שצמח בפריפריה ונעשה לאחד מבכירי העיתונאים. מעארך היה דור שני לעיתונאים, ובניגוד לאביו, מסעוד מעארך, שכתב עברית, ערבית-יהודית

וצרפתית, הוא ערך ופרסם רק בשפה הצרפתית. כעיתונאים בערבית-יהודית גם הם לא התפרנסו מכתביה ומהוצאה לאור של עיתון. לקבוצה זו שייך גם הרופא אלי כהן חדריה, ממנהיגי המפלגה הסוציאליסטית ועורך העיתון **תוניס הסוציאליסטית**. בשנות הארבעים והחמישים של המאה העשרים התבלט בין העיתונאים שכתבו בצרפתית אנדרי סממה. הוא נמנה עם הדור השני של העיתונאים, אשר זכו לחינוך צרפתי מלא. עיקר עיסוקו היה עיתונאות.

הפיצול הפוליטי בתוניסיה, ובעיקר הפיצול בתנועה הציונית, הביא לחוגי העיתונאים והעורכים סוג חדש של עיתונאים, שרובם לא היה מקצועי. למשל, העורכים של *Kadimah* (להלן: **קדימה**) ושל *Cahiers du Bétar* (להלן: **מחברות בית"ר**) היו נציגי בית"ר בתוניסיה או פעילים מרכזיים; שרל זרקא, עורך *Le Halutz* (להלן: **החלוץ**), עיתון השומר הצעיר בשנת 1933, היה חבר תנועה ולא עיתונאי מקצועי. מגמה זו נמשכה לאחר מלחמת העולם השנייה ובאה לידי ביטוי בעיתונות הפנים תנועתית.

העיתונאים שכתבו בעברית

רוב העיתונות היהודית בשפה העברית ראתה אור בגירבה. רק עיתון עברי אחד, **העברי**, ראה אור בתוניס ואופיו ותכניו היו שונים משל העיתונים האחרים. שתי הדמויות הבולטות בעיתונות בעברית היו דוד ברדא (1916-1969), עורך **העברי** בשנים 1937-1938, ובוגיד סעדון, עורכם של העיתונים **כתר תורה** (1938-1939), **השושנה** (1954) ו**הלקט** (1961-1962). דוד ברדא נודע כמחבר ספר לימוד לשפה העברית, מוציא לאור של מחזור תפילה, הגדות של פסח ואף כותב שירה. הניסיון העיתונאי היחיד שלו היה בעיתון **העברי**, משופריה של התנועה הרוויזיוניסטית בתוניסיה.

העיתון **מחברות בית"ר** נמכר בחוצות תוניס בין יתר העיתונים שיצאו לאור, תוניס, אמצע שנות השלושים או אמצע שנות הארבעים של המאה העשרים

העיתונות התורנית

לאחר מלחמת העולם השנייה והקמת מדינת ישראל החלו לנשב רוחות חדשות גם בדרום תוניסיה, והעיתונות התורנית בג'רבה שמה לה למטרה להתמודד עם השינויים ולקרב את הרחוקים. "הוצאת ירחונים תורניים בהלכה ובאגדה", סבור עורך השושנה, "[...] היא גורם חשוב להפצת התורה ולקרב את הרחוקים לפלפל לשאת ולתת גם בענינים של הלכה העומדים ברומם של עולם" (שנה א, חוברת א, אדר תשי"ד). לצד השמירה על העיצוב הישן של העיתונים נעשו כמה שינויים, כגון הוספת עמוד שער ובו תוכן המאמרים, דבר המערכת, דברי אגדה והלכות פשוטות על הזמנים והחודשים. תוספות אלה נכתבו בכתב מרובע ובסגנון עדכני. ביטוי נוסף לשינויים היה בשמות העיתונים, שאינם נושאים שם תורני; השושנה, הלקט והירח. גם תחומי העניין של העיתונים התרחבו ודגש מיוחד הושם על הציונות ועל הקמת מדינת ישראל.

למרות המספר הרב של כתבי העת רובם לא האריך ימים בגלל קשיי תקציב, ולימים גם בשל התמעטות האוכלוסייה בתוניסיה בעקבות גלי העלייה.

מנשה ענדי

עיתונות תורנית בג'רבה: כתר תורה, מקבציאל, הירח, אוצר התורה, הלקט

העיתונות התורנית יצאה לאור בעיקר בג'רבה. הגורמים העיקריים לצמיחת עיתונות זו היו ייסוד הדפוס בג'רבה בשנת 1912, ורצונם של רבני העיר לבצר את מעמדה של היהדות התורנית בתקופה של שינויים וחילוק. העיתון הראשון שיצא לאור בג'רבה, קרן דוד, בשנים 1916-1917, נועד להדפיס כתבי יד של תלמידי חכמים שידם לא השיגה לשלם את הוצאות הדפוס. עורכי העיתונים שיצאו לאור בג'רבה בשנות השלושים של המאה העשרים, מקבציאל, אוצר התורה וכתר תורה, הכירו במציאות שבה עולם התורה אינו נושא בכתר הבכורה וביקשו לחזק את מעמדה של התורה ולומדיה. בפתח הגיליון הראשון של כתר תורה נכתב: "אשר בעוה"ר [בעוונותינו הרבים] בימנו אלה וברור יתום זה ירדה פלאים ונסוגה עשר מעלות אהורנית. ותקונונו כה חזקה כי בעה"ו [בעזרת ה' ובישועתו] עם מוסדות כאלה יורם קרן התורה והיהדות..." (תשרי?, תרצ"ח).

קהל היעד של העיתונים היה אליטיסטי - הציבור התורני שכבר שנה ולמד. שלוש המטרות המוצהרות של עורכי העיתונים בשנות השלושים היו: הדפסת כתבי יד של רבנים תוניסאים שנפטרו, הדפסת מאמרים של רבני הדור ופרסום הידושים של תלמידי הישיבות. דגש מיוחד הושם על פרסום מאמרים של צעירים, על מנת לחדד את יכולתם הלימודית ולטפח דור צעיר של רבנים ושל תלמידי חכמים. המאמרים נכתבו בסגנון רבני ותוכנם נגע לדיונים הלכתיים ופרשנות לתלמוד, כדרכם של בחורי ישיבות ורבני קהילות. גם עיצובם של העיתונים מלמד על קהל היעד: הם נדפסו בכתב רש"י ובסגנון רבני מובהק. בדרך כלל התפרסמו תגובות קוראים על דברי הכותבים ודרך זו נוצר מעין בית מדרש "וירטואלי", שבו נערך דיון מעל דפי העיתון. העובדה שמדובר בעיתונות תורנית מסורתית השתקפה גם בוהות הכותבים, כמעט כולם היו מדרום תוניסיה. פעמים פרסמו מאמרים שכתבו רבנים או בחורי ישיבות מאירופה ומארץ ישראל. לעומת זאת כמעט לא נדפסו מאמרים פרי עטם של רבני תוניס.

התפקיד החברתי של העיתונות

העיתונות היהודית הייתה זרז לתהליכי המודרניזציה בחברה לא פחות מששיקפה אותם. סוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים היו חממה לדעות חדשות ולמאבקים בין זרמים שונים בקהילה היהודית. העיתונות שימשה זירת המאבק העיקרית ביניהם. כך, למשל, יצחק תמאם ייסד בשנת 1886 את העיתון **משרח אלאצדאר** (משמח הלבבות) כעיתון מתחרה לעיתונו של שלום פלאח **מנוור אלחק** (לפיד האמת), שהחל לצאת לאור בשנת 1885.

בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה התגבשו ארבע מגמות חברתיות-רעיוניות שהתקיימו כל תקופת השלטון הצרפתי. מגמה אחת יוצגה בידי שלום פלאח בתוניס, ועיקרה היה ניסיון למצוא סינתזה בין הקידמה לבין המסורת היהודית. הפיצול החברתי של הקהילה היהודית הדאיג את פלאח והוא הטיף לאחדותה באמצעות היענות למודרנה,

הרב תנינא בוגיד סעדון מרבני ג'רבה במאה העשרים, עיתונאי ומורה. למד אצל הרב רחמים חי חויתה הכהן. התפרנס ממכירה בחנות מכולת ומעבודה בבית דפוס. משנות השלושים ועד שנות החמישים ערך כמה עיתונים תורניים: כתר תורה (1938), השושנה (1954), הלקט (1961). משנת 1965 ועד סוף שנות השמונים לערך שימש רבה של ג'רבה. בשנים האחרונות משמש כרבה של קהילת יוצאי ג'רבה בפאריס. מחיבוריו: **ספר דרישת רחמים**, בני ברק 1985. דרשות על רבו הרב רחמים חי חויתה הכהן, **שו"ת מגיד תשובה**, בני ברק 1990.

יוסף כהן גאנונה (1881-1929)

עיתונאי. נולד בסוס ולמד בבית ספר של כ"ח ובקולג' עלוואי. שימש מורה ומנהל חשבונות לפני שהחל בקריירה עיתונאית. נמנה עם הדור השני של הכותבים בערבית-יהודית. גיבש את עמדתו האידאולוגית בהשפעתם של שלום פלאח ויוסף גויאר בעת עבודתו בעיתון **פאצ'ח אל-אסראר** (חושף סודות), והשתתף בהוצאה לאור של העיתון **אלחרריה** של שלום פלאח בשנת 1888. בשנת 1889 הצטרף למסעוד מעארד כעורך העיתון **אלתיליגראף** (הטלגרף), שפרסם בעיקר מברקים מתורגמים.

בשנת 1912 הוציא לאור שני עיתונים במקביל: הראשון, **השוויון**, היה שבועון שיצא לאור בהפקות קצרות עד מלחמת העולם השנייה. הוא הטיף לאמנציפציה מוגבלת, קרי: צרפתיות שאינה מבטלת את האופי היהודי של החברה, ותמך בהמשך קיומם של מוסדות יהודיים מייצגים ליהודי תוניסיה, לרבות בתי הדין. השני היה דו-לשוני בצרפתית, *Le Judaïsme Tunisien et Nord Africain* (היהדות התוניסאית והצפון-אפריקאית), שראה אור עד 1919 (עם הפסקה בתקופת המלחמה). היה זה עיתון מאויר שהכיל 16 עמוד בנושאים מגוונים. בשנת 1913 הוציא לאור בסוס את השבועון *Tunisia* (**תוניסיה**) בצרפתית, בעזרתו של אלבר הטל. העיתון ראה אור גם בשנים 1916-1918, שנים שבהן כמעט ולא נראו עיתונים יהודיים. כהן גאנונה היה היחיד מבין העיתונאים שהוציא לאור שלושה עיתונים במקביל בשתי ערים שונות, סוס ותוניס. כן היה קשור בהוצאה לאור של עיתונים צרפתיים שבהם אף כתב. כך למשל, השתמש בשם העט "איש יהודי" בכתבותיו בעיתון היוקרתי *La Dépêche Tunisienne* (**האגרת תוניסיה**), היה מזכיר המערכת של *La Petite Tunisie* (תוניסיה הקטנה) ועוד.

מרדכי סמאג'ה (1864-1923)

עיתונאי, מראשי המאבק לאמנציפציה של יהודי תוניסיה. בשנת 1906 הוציא לאור בערבית-יהודית את העיתון **אלחרריה**, שיצא פעמיים בשבוע, ובשנת 1907 את העיתון **הצדק**, בצרפתית. האחרון יצא לאור בשתי תקופות: 1907-1914 ו-1923-1933. בתקופת מלחמת העולם הראשונה נאסרה הופעת עיתונים, ובכלל זה עיתונים יהודיים. כתב ספר על הצורך בהחלת המשפט הצרפתי על יהודי תוניסיה בניסיון להשפיע על השלטון הצרפתי.

שער העיתון **הצדק** מ־30 במאוס 1923;
הגיליון הראשון שיצא לאור לאחר הפסקה
בשנים 1914-1923

גיליון 644 של **השוויון**, בכותרת: "השוויון בבל";
גיליון מיוחד לרגל פטירתו של הבעלים והעורך יוסף
כהן גאנונה, 11 באוקטובר 1929. בכתבה המרכזית
תיאור הלוויית המנוח ושמות המכובדים שליוו את
הארון, וביניהם עורכי עיתונים צרפתיים ויהודיים

המגמה השנייה הייתה מתבוללת. דוברת הראשי היה מרדכי סמאג'ה, שהחל את דרכו העיתונאית בשנת 1907 בייסוד העיתון **הצדק** בשפה הצרפתית. שנה לאחר מכן ייסד את העיתון **אלחרריה** בערבית-יהודית, שיצא לאור משך שש שנים (1908-1914). **הצדק** חדל להופיע בשנת 1914 (בגלל המלחמה) וחזר לראות אור בשנת 1923. הוא התמיד לפחות עד שנת 1933. המגמה השלישית הייתה הציונות. להלן נסקור בהרחבה את המגמה הזו ואת העיתונים המרכזיים שייצגו אותה. המגמה הרביעית, התורנית, יוצגה כאמור בכמה עיתונים עבריים שראו אור בגירבה. בין המגמות התנהלו ויכוחים פומביים שהעיתונות התורנית לא הייתה שותפה להם, בשאלות כגון היחס לצרפת ולמדיניותה היהודית, ארגון הקהילה היהודית ותפקוד מוסדותיה והיחסים שבין יהודים לבין סביבתם. לעתים נדפסו במדורים שונים תגובות למאמרים או לידיעות שהתפרסמו בעיתונות המוסלמית והצרפתית. עובדה זו מלמדת על קשרים בין העיתונאים ועל מודעותם לקיומם של עיתונים אחרים. עבור שתי המגמות העיקריות, **הצדק** ו**השוויון**, הייתה העיתונות מסגרת ארגונית ורעיונית לתנועה או למגמה. מגמות אלה לא היו בבחינת ארגונים מסודרים אלא ביטוי לנטיית רווחות בחברה היהודית

אך מבלי לזנוח את המסורת היהודית. בקנאותו לשפה העברית הציג את הייחוד הלאומי היהודי תוך שימוש בשפה העברית המתחדשת. כדי לקדם את רעיון העברית הוא שקד לחבר ספרים להוראת העברית ואף הקים בית ספר שבו לימדו בעברית ובצרפתית. ממשיכה של מגמה זו היה יוסף כהן גאנונה, שעבר לכתוב בצרפתית וייסד את העיתון **השוויון**. למגמה זו קראנו השוויין.

המגמה השנייה הייתה מתבוללת. דוברת הראשי היה מרדכי סמאג'ה, שהחל את דרכו העיתונאית בשנת 1907 בייסוד העיתון **הצדק** בשפה הצרפתית. שנה לאחר מכן ייסד את העיתון **אלחרריה** בערבית-יהודית, שיצא לאור משך שש שנים (1908-1914). **הצדק** חדל להופיע בשנת 1914 (בגלל המלחמה) וחזר לראות אור בשנת 1923. הוא התמיד לפחות עד שנת 1933. המגמה השלישית הייתה הציונות.

להלן נסקור בהרחבה את המגמה הזו ואת העיתונים המרכזיים שייצגו אותה. המגמה הרביעית, התורנית, יוצגה כאמור בכמה עיתונים עבריים שראו אור בגירבה. בין המגמות התנהלו ויכוחים פומביים שהעיתונות התורנית לא הייתה שותפה להם, בשאלות כגון היחס לצרפת ולמדיניותה היהודית, ארגון הקהילה היהודית ותפקוד מוסדותיה והיחסים שבין יהודים לבין סביבתם. לעתים נדפסו במדורים שונים תגובות למאמרים או לידיעות שהתפרסמו בעיתונות המוסלמית והצרפתית. עובדה זו מלמדת על קשרים בין העיתונאים ועל מודעותם לקיומם של עיתונים אחרים. עבור שתי המגמות העיקריות, **הצדק** ו**השוויון**, הייתה העיתונות מסגרת ארגונית ורעיונית לתנועה או למגמה. מגמות אלה לא היו בבחינת ארגונים מסודרים אלא ביטוי לנטיית רווחות בחברה היהודית

שעורכי העיתונים ייצגו אותן. לעומת זאת, הציונות הייתה מאורגנת כתנועה עולמית והעיתונות הציונית שימשה מכשיר תעמולה בקרב יהדות תוניסיה.

העיתונות הציונית

העיתונות הציונית ייצגה את אחד הזרמים שנאבקו על דמות החברה היהודית בתוניסיה, ובאמצעותה נדגים את תפקידה של העיתונות היהודית. העיתון הציוני הרשמי הראשון שיצא לאור בתוניסיה, ואולי בצפון אפריקה כולה, היה **קול ציון**, בשפה הערבית-יהודית. חייו היו קצרים יחסית: ממאי 1913 עד פברואר 1914. עורכו, יוסף בראמי, הסביר מדוע יצא העיתון לאור:

אם אמנם העיתונות היהודית – ולפעמים העיתונות הצרפתית – הקדישה מאמרים על אודות התנועה הציונית, אין זה, כמובן, מספיק לקהל קוראי העיתונות הערבית עברית – ורבים המה – לתת מושג נאמן מהתנועה הציונית וערכה, עפ"י [על פי] שיטה ברורה ומסוימה. הנחיצות לברוא עתון בערבית עברית שימלא את הצורך המורגש, ושיהיה מוקדש רק לזה, נראית אפוא כדבר ברור. ובתור נסיון השתדלו איזו צעירים ציונים להוציא ירחון בשם "קול ציון" שימלא את התפקיד הנזכר. כעת כבר יצאו שלוש חוברות שבהן הובאו, מלבד מאמרים חשובים וידיעות, גם תמונות שונות של מנהלי התנועה הציונית, שמשכו את עיני הקהל (כי זה הוא דבר חדש בעיתונות הערבית). הירחון נתחבב ביותר מפאת סגנונו הנוח והקל ומפאת אופן הסברתו את הדעה הציונית. הוא נעשה אפוא לאחד הגורמים החשובים והתמידים שהועילו לעורר את קהל היהודים בטוניס ובנותיה להתייחס ברצינות אל התנועה הציונית.

הצפירה, 16 בדצמבר 1912.

אם כן, העיתון נוסד כדי למלא את החלל בתעמולה הציונית בערבית-יהודית, שכן עיקר התמיכה בציונות היה בקרב דוברי שפה זו. בראמי, כמו אחרים, פרסם לפני כן מאמרים על הציונות בעיתונות הערבית-יהודית. בראשית 1910 הופיע בתוניס עיתון בשם **אלזמאן** (להלן: **הזמן**) בעריכת מסעוד מעארך, ובראמי מספר כי "בעיתון הזה הדפסתי מאמר שבו סיפרתי בקצרה ההיסטוריה של הציונות, של רעיון התחיה הלאומית, של תחית שפתנו ועוד. המאמר הזה עשה רושם בחוגים יהודיים שיודעים מכבר את טיבו של האידאל הציוני" (אצ"מ, A-18 13/3, מיוסף בראמי לסוקולוב, 11 ביולי 1910). בניגוד לעיתונים ציוניים לפניו בא **קול ציון** לקדם מטרה קונקרטי. בעיתונים הקודמים הייתה הציונות חלק מן הנושאים שנדונו, ואילו **קול ציון** היה קולו של ארגון רשמי, מוכר ומזוהה מבחינת מיקומו, מעמדו וחשיבותו, "אגודת ציון".

במאמר 1920 החל לצאת לאור העיתון **הקול היהודי**, דו-שבועון בצרפתית, בעריכת הנרי מעארך. הבחירה בצרפתית כשפת העיתון מעידה על התפשטות המודרניזציה ועל שינוי האופי של חוג הפעילים והאוהדים הציוניים שאליהם פנה העיתון. השימוש בשפה הצרפתית העתיק את העימות והמפגש עם הציונות אל חוגי המתבוללים. בעבר נערך העימות בשפה הערבית-היהודית והעברית; עתה חידד השימוש בצרפתית את העימות, שכן הוא נעשה באמצעים המוכרים בחוגים אלו, העיתונות.

הגיליון החגיגי ה-500 של העיתון **השוויון**; העורך מצהיר כי הגיליון הוא "מחווה לצרפת הגואלת ולנציגיה המכובדים באלג'יריה, מרוקו ותוניסיה", ומתגאה כי הוא "הוותיק, החיו והנמכר מבין העיתונים היהודיים בצפון אפריקה". באיור שבצדו השמאלי של הגיליון מובע המסר של תפיסת השוויון: סימטריה בין הצהרת זכויות האדם והאזרה בתקופת המהפכה הצרפתית לבין המהפכה שמייצג העיתון: זיקה לצרפת מבלי לפגוע בערכים היהודיים

"זיכרונות אינטימיים" של הנרי מעארך מיידו, יוסף בראמי, שהלך לעולמו; כותרת העיתון **המעורר היהודי** מ'25 בספטמבר 1925, עדיין בצפאק

הנרי מעארך (1893-1953)

בנו של מסעוד מעארך, מגדולי העיתונאים והמתרגמים בערבית-יהודית. בשנת 1920 ניסה את כוחו בהוצאה לאור של עיתון ציוני בצרפתית, **הקול היהודי**, שיצא לאור שנה. ייתכן שהתחרות עם העיתון הציוני **קול ישראל**, שייסד ז'אק בלעיש באותה שנה, הייתה בעוכרו. בשנים 1933-1934 ניסה את כוחו בהוצאה לאור של עיתון ציוני נוסף, **L'Aurore** (**השחר**) אך גם עיתון זה לא החזיק מעמד אלא שנתיים. מעארך היה פעיל בוועדת החינוך של הקהילה היהודית בתוניס.

פליקס אלוש (1901-1978)

עיתונאי, פובליציסט ופעיל ציוני, יליד צפאק, מראשי התנועה הרוויזיוניסטית ונציב בתי"ר הראשון בתוניסיה (1931-1935). החל את פעילותו העיתונאית בראשית שנות העשרים בעיתון צרפתי מקומי, *La Dépêche Sfaxienne* (האגרת מצפאק). בשנת 1924 ייסד את העיתון **המעורר היהודי**, העיתון הציוני החשוב בתוניסיה. בשנת 1931 עבר העיתון לתוניס, ובשל קשיים כלכליים נסגר במארכ 1935. אלוש עבר לכתוב בעיתון הצרפתי *Tunis Soir* (תוניס הערב) ולאחר מלחמת העולם השנייה הוציא לאור את **הקול היהודי**. לאחר עלייתו לארץ שימש כתב של העיתון *Le Nouvel Observateur*.

למעלה: פליקס אלוש בחדר עבודתו, כנראה סוף שנות הארבעים של המאה העשרים

מימין: שני עיתונאים, ביניהם פליקס אלוש בשורה הראשונה במשקפים, באספה של תנועת הפועלים התוניסאית (UGTT) בראשותו של פרחאט חאשד (יושב ראשון משמאל); בודלי, סגנו, נואם. תוניס, כנראה ראשית שנות החמישים

שער העיתון **קול ישראל**, 16 בדצמבר 1920; מאמר המערכת עוסק במצב הציונות וכ"ח

מעארך תפס את מקומו של בראמי כמבטא עמדות ציוניות. בראמי ידע צרפתית, אך ספק אם השפה הייתה שגורה בפיו עד כדי כך שיוכל לערוך עיתון בצרפתית. מעארך, בוגר בית ספר של כ"ח, שלט בשפה והתאים יותר למשימה זו. אין פלא ששם העיתון שונה. **קול ציון** היה קונקרטי וברור כבר מהגדרתו הראשונה. הוא פנה אל קהל יעד שהגדיר עצמו ציוני. היה זה קהל קטן ולא תמיד בעל יכולת כלכלית לרכוש עיתון באופן קבוע. **הקול היהודי** הציג מגמה כללית יותר ופנה לקהל יעד רחב יותר, גם אם מגמתו החברתית הפוליטית הייתה מוגדרת וידועה. העיתון התמקד בשלושה נושאים מרכזיים: ארגון הקהילה היהודית, כ"ח ותוכן החינוך שהיא מעניקה והפעילות הציונית בתוניסיה ומחוץ לה. העיתון יצא לאור פעמיים בחודש, והיה דוברו של הזרם המרכזי בציונות כפי שבא לידי ביטוי ב"אגודת ציון".

כעבור שנה, ב-1921, נסגר העיתון, ככל הנראה בגלל קשיים כספיים. זמן קצר לאחר מכן הופיע העיתון שוב, הפעם כביטאון הרשמי של הפדרציה הציונית בתוניסיה. ארעיותו של עיתון זה, כמו זו של **קול ציון** בעבר, מלמדת על מקומה של הציונות בחברה היהודית. קשה היה לקבוצה ציונית לייסד עיתון איתן מבחינה כלכלית.

ב-30 במארס 1920, ארבעה ימים לאחר פרסום **הקול היהודי**, הופיע ביטאונה של האגודה "יושבת ציון", *La Voix d'Israël* (להלן: **קול ישראל**) בעריכתם של זיאק ומנחם בלעיש. המאבק בין שתי האגודות הציוניות עבר אל הרחוב ואל כלל הציבור. מאבקים אלה מוכרים בעיתונות היהודית מסוף המאה התשע-עשרה, אך לראשונה השתף הציבור במאבקים בתוך זרם אידאולוגי.

מ-1913 ועד תום הפרוטקטורט הצרפתי יצאו לאור לפחות 32 עיתונים ציוניים מובהקים. שלושה עיתונים יצאו לאור בערבית-יהודית, שישה

פליקס אלוש בבית הדפוס, כנראה שנות הארבעים של המאה העשרים

בעברית (ולמעט אחד – כולם בגרבה), והשאר (23) בצרפתית. לאחר מלחמת העולם השנייה היה כוחה של העיתונות הציונית, שנמדד בכמותה, באיכותה, בתדירות הופעתה ובנושאים שהעלתה על סדר היום, רב. 16 מבין 26 העיתונים היו ציוניים מובהקים. חמישה מהם ראו אור בגרבה בעברית. נתונים אלה מלמדים על תפוצת הרעיון הציוני ועל האהדה כלפי הציונות ברחוב היהודי.

את כוחה ותפקידה של העיתונות הציונית נציג באמצעות העיתונות הרוויזיוניסטית והעיתונות הפנים-תנועתית. כוחה העיקרי של התנועה הרוויזיוניסטית נבע מכמות העיתונים שהוציאה לאור בתקופת פעילותה ברציפות ובתדירות גבוהה יחסית, בתפוצה גדולה ובאיכות גבוהה. לעיתונות הרוויזיוניסטית היה משקל ציבורי בהשוואה לעיתונות הציונית והיהודית בשנים אלה. היא יצאה לאור מדי שבוע או חודש כמעט ללא הפסקה למן 1927. העיתונות הציונית האחרת יצאה לאור בעיקר במחצית השנייה של שנות השלושים, כך שבין השנים 1927-1933 הייתה העיתונות הציונית רוויזיוניסטית בעיקרה. היא התייחסה בעיקר לנושאים הציוניים ולבעיות הקהילתיות. בעיתונות הציונית האחרת הייתה הציונות נושא אחד בין נושאים אחרים שהביאה לפני קוראיה.

העיתונות הרוויזיוניסטית, ובעיקר **המעורר היהודי**, הופצה בכל צפון אפריקה, שלא כעיתונים האחרים שתפוצתם הצטמצמה לתוניסיה. במאבק בין התנועה הציונית לזרמים יהודיים אחרים הייתה העיתונות הרוויזיוניסטית נושאת הדגל, במלוא מובן המילה, של הציונות התוניסאית.

שלושה גורמים הביאו להצלחת העיתונות הרוויזיוניסטית. האחד, עורכי העיתונים היו גם ראשי המפלגה. הפעילות במערכת העיתון הייתה עבור מנהיגי התנועה תמצית פעילותם המפלגתית. ההוצאה לאור של העיתון הייתה ההוכחה העיקרית לקיומם. אין זה חורג מדפוסי פעולה של עיתונים אחרים, אך הייחוד של העיתונות הרוויזיוניסטית היה בעובדה שלמנהיגי התנועה לא הייתה חלופה אחרת. עיתון השומר הצעיר, **החלוץ**, בא למלא חסר מסוים בפעילות התנועה, אך עיקר פעילותה לא התמקד בו; כך גם בעיתונים התורניים. העיתונים היהודיים של הקבוצות שדגלו בהתבוללות היו ביטוי למגמה ומקור למידע אך לא עיקר הפעולה. פעולתם העיקרית הושגה באמצעות לחץ על הצרפתים להתיר את קבלת האזרחות. הגורם השני היה התכנים. השוואה בין העיתונים

אנדרי סממה (1918-1982)

נולד בתוניס. היה חבר בצופים היהודיים הצרפתיים בתוניסיה ולאחר מכן פעיל בתנועה הרוויזיוניסטית. החל את פעילותו העיתונאית בשנת 1938 כאחד מעורכי הגאזט, שעד 1951 היה העיתון הציוני והיהודי החשוב ביותר. לאחר עלייתו לארץ היה כתב רדיו צרפת והעיתון הצרפתי *Le Monde* (**העולם**) בירושלים.

אנדרי סממה (מימין) ושני נציגים של תנועות הנוער מגישים את תכנית הרדיו השבועית "קול ישראל" ברדיו תוניס. התכנית שודרה בשנים 1939-1941 והופסקה בתקופת וישי, שידורה חודש בשנת 1945 ונמשך עד 1961. תוניס, שלהי שנות הארבעים

מצביעה על איזון מוקפד יותר בין ידיעות ציוניות מובהקות לבין ידיעות על מצבה של יהדות תוניסיה ועל הנעשה בעולם היהודי בעיתונות הרוויזיוניסטית. הנושאים המגוונים תרמו לפופולריות שלה בציבור היהודי. הגורם השלישי היה הקשר וההזנה ההדדית בין כוחה של התנועה לבין כוח העיתונות שלה. התגברות כוחה הבטיחה ממילא את המשך הופעת עיתוניה.

העיתונות הפנים-תנועתית

תוניסיה הצטיינה במגוון זרמים ותנועות אידאולוגיות, והדבר מצא את ביטויו גם בעיתונות שלה. העיתונות התנועתית נחלקת לשני סוגים: זו שמטרתה הייתה להיאבק בזרמים אחרים בחברה היהודית, וזו שנועדה לצרכיה הפנימיים של התנועה, ולכן הוגדרה כעיתונות פנים-תנועתית. העיתונות הפנים-תנועתית נדפסה בדרך כלל בשכפול, לא נועדה למכירה בדוכני העיתונים לציבור הרחב ונמכרה לחברי התנועה בסכום סמלי. לכן תפוצתה הייתה מוגבלת. היא כללה בעיקר מידע על פעולות התנועה וכמעט אין למצוא בה עימותים אידאולוגיים עם תנועות וזרמים אחרים.

בארבעה היבטים שונה הייתה העיתונות התנועתית מהעיתונות הציבורית הכללית: בקהל היעד, במטרה של הוצאת העיתון, בזהות עורכיו ובהפקתו. עורכי העיתונים היו בדרך כלל צעירים חסרי הכשרה עיתונאית או כישורים מתאימים להוציא לאור עיתונות איכותית, ועיתוניהם יצאו לאור כמעט ללא אמצעים. מרביתם שוכפלו ולכן לא היה צורך באישור השלטונות להוצאת העיתון לאור. ההדפסה הייתה במכונת כתיבה רגילה, בדרך כלל בבית העורכים או כחלק מהפעילות של התנועה. האיורים, אם היו, היו פשוטים וצוירו בידי בני החבורה – עיתונות שהייתה מעשה יצירה משותף של שותפים לרעיון, וחווית ההפקה של העיתון חיזקה וגיבשה את הקבוצה שנטלה חלק בתהליך. עלותה של הוצאת העיתון לאור הייתה מזערית והושגה מתרומות או מהקצבות המרכזים העולמיים של התנועות. מבנה העיתון הותאם לגודל העמוד.

העיתונות הפנים-תנועתית התמקדה, כצפוי, בשני עניינים: האידאולוגיה של התנועה ומידע על הנעשה בארץ ישראל ובתנועה בתוניסיה. המאמרים שפורסמו בעיתונות זו נלקחו מחומר תעמולה והדרכה ששלחה תנועת האם. החשיבה האידאולוגית לא הייתה מקורית, בדרך כלל, ואולי מפתיע יותר הוא שאין למצוא בה כמעט התייחסות לקהילה היהודית בתוניסיה ולמצבה. יוצאי דופן הם "צעירי ציון", שניהלו ויכוחים בנושאים שונים, בעיקר לאחר מלחמת העולם השנייה. הגורם העיקרי לכך היה העדר מוקד זיקה אידאולוגי-ארגוני מחוץ לתוניסיה. המטרה העיקרית של עיתונות זו הייתה לעצב את דמותו של הנער כבר בגיל צעיר. היא עסקה בנושאים עיוניים

עיתונים פנים-תנועתיים

שם העיתון	התנועה	תאריך
<i>Le Scout</i>	הצופים EIF	1928
<i>Le Wigwam</i>	הצופים EIF	1928
הדר	רוויזיוניסטי	1930
<i>Bulletin</i>	בית"ר	1938
הנוער	צעירי ציון	1943
דרך העם	צעירי ציון	1945
קבוצת ארלוזורוף	צעירי ציון	1945
לצעיר	צעירי ציון	1945
<i>Kol Betar</i>	בית"ר	1945
תקה	בית"ר צפאקץ	1946
<i>Igoud Atzohar</i>	רוויזיוניסטי	1950
<i>Les Informations du Betar</i>	בית"ר	1951
דפים למדריך	גורדוניה	1953-1952
המעפיל	דרור	1953
<i>Hamekasher</i>	בית"ר	1954
<i>Netivenou</i>	מפא"י	1958-1957
<i>Ihoud</i>	איחוד הבונים	1961-1958

מובהקים הקשורים בעיקרם ברום העניין הציוני או בענייני הלכה שהעסיקו את הציבור היהודי בגירבה. בשנות העשרים והשלושים, ואולי גם בתחילת שנות הארבעים, היה מתאם בין כוחה של העיתונות הציבורית, אשר בה נדונו המאבקים בקהילה היהודית, לבין קיומה של עיתונות פנים-תנועתית, שטיפלה והתמקדה בעיקר בנוער ובבעיותיו. בשנות החמישים יצאו לאור רק שני עיתונים יהודיים חשובים, האחד בערבית-יהודית והאחר בצרפתית. המאבקים שהתנהלו עד מלחמת העולם השנייה איבדו מחשיבותם לנוכח התמורות המדיניות ותהליך העצמאות של תוניסיה. זה היה המקום לפריחתה של עיתונות פנים-תנועתית, שהכשירה את הנוער לקראת עלייתו ארצה וקליטתו במוקדי הכוח ההתיישבותיים של התנועות השונות שפעלו בתוניסיה.

מימין: העיתון תקוה שיצא לאור מטעמה של תנועת בית"ר בצפאק, 1946

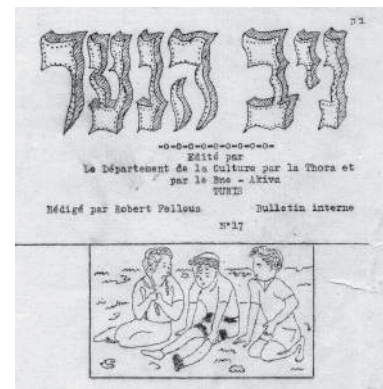
משמאל: דרך העם, עיתון אחת הפלוגות של "צעירי ציון" בתוניס, אפריל, 1945

סיכום

העיון בעיתונות היהודית בתוניסיה חושף את התסיסה החברתית והרעיונית שאפיינה את החברה היהודית בתוניסיה. נושאי הוויכוח אינם שונים מאלה שאפיינו את החברות היהודיות בעת החדשה, והתמקדו בתגובות לתהליכי המודרניזציה ולמשמעותם. הציונות, שהבאנו אותה כאן כדוגמה בלבד, התפצלה לתת זרמים, ואפשר לאתר לפחות ארבע מגמות ציוניות שלכולן היה ביטוי בעיתונות. בכל אחת מהן היה פיצול אידאולוגי נוסף. אין דומה אגודת "דבר עברית" מגירבה לתנועת "תורה ועבודה" או לתנועת "הפועל המזרחי" מתוניס או מסוס. מחנה השמאל הציוני התוניסאי התפצל בין השומר הצעיר, דרוו, מפא"י, איחוד הבונים, גורדוניה ומפ"ם. אבחנה מדוקדקת יותר בין התנועות יכולה הייתה לבוא לידי ביטוי אך ורק בעיתונות הפנים-תנועתית.

מה היו הסיבות לעצמתה של העיתונות היהודית בתוניסיה? ההסבר הראשון הוא המסגרת החוקית שבה פעלה העיתונות. השלטון הצרפתי אפשר את חופש העיתונות שהיה גם נחלתה של העיתונות הצרפתית, האיטלקית והמוסלמית שיצאה לאור בתוניסיה; החברה היהודית לא הייתה יוצאת דופן בעניין זה. עם זאת, נראה שכוחה של העיתונות היהודית היה גדול באוכלוסייה היהודית ביחס לכוחה של העיתונות בחברות האחרות. בתקופות הקצרות שבהן נאסרה הופעת עיתונות יהודית היה המצב דומה בכל אברי החברה התוניסאית. ההסבר השני הוא התסיסה החברתית והרעיונית, שהעיתונות לא רק שיקפה אלא אף יצרה אותה. ההסבר השלישי הוא שמערכת העיתון הייתה גם המסגרת הארגונית של הקבוצה החברתית, ומסגרות חברתיות חזקות הוציאו לאור עיתונים חזקים, ולהפך.

העיתונות היהודית סיימה את תפקידה עם עליית היהודים מתוניסיה. העיתונאים היהודים המשיכו במלאכתם במסגרות אחרות. פליקס אלוש ואנדרי סממה המשיכו בפעילות העיתונאית גם אחרי עלייתם ארצה.

ניב הנער, עיתון בני עקיבא בתוניס, 1956

העיתונות היהודית בתוניסיה

מס'	שם העיתון	שנת הופעה	מייסדים מנהלים, עורכים	שפה	תדירות	מגמה	הערות
1	אלעמאלה אלתונסיה	1878	אברהם טייב	ע"י	שבועי	דידקטי	ליוורנו
2	המבשר	1884	אליעזר פרחי	ע"י	חודשי	ספרותי	ליוורנו
3	אלמובאשר	1884	אליעזר פרחי	ע"י	שבועי	ספרותי	ליוורנו
4	מבשר צדק	1885	צמח הלוי	ע"י	שבועי	ספרותי	
5	מנוור אלחק	1885	שלום פלאח	ע"י	רבעון	כללי-ספרותי	
6	אלשמס	1885	שלום גוויטע	ע"י	שבועי	כללי	
7	אלבדר אלכמיל	1886	שלום פלאח	ע"י	חד-פעמי	דידקטי-ספרותי	
8	משרח אלאצדאר	1886	יצחק תמאם	ע"י	רבעון	ספרותי	
9	אלגינאן	1887	צמח הלוי	ע"י	חד-פעמי	ספרותי	
10	מתרגים	1887	שלום פלאח	ע"י	שבועי	פוליטי	
11	פיאציח אלאסראר	1887	שלום פלאח	ע"י	חד-פעמי	דידקטי	
12	אלבסתאן	1888	מסעוד מעארך	ע"י	שבועי	ספרותי-ציוני	
13	אלחרריה	1888	שלום פלאח	ע"י	דר-שבועי	כללי-פוליטי	
14	אלנגימה	1888	צמח הלוי	ע"י	חד-פעמי	כללי	
15	הנצינים	1889	צמח הלוי	ע"י	חד-פעמי	ספרותי	
16	אלתיליגראף	1889	מסעוד מעארך	ע"י	יומי	כללי	
17	אלנצרה	1891	יעקב כהן	ע"י	שבועי	ספרותי	
18	אלמחייר	1891	צמח הלוי	ע"י	שבועי	ספרותי-פוליטי	
19	אלנחלה	1892	מסעוד מעארך	ע"י	שבועי	ספרותי	
20	נאצר אלמחיירין	1892	יעקב כהן	ע"י	שבועי	ספרותי-פוליטי	
21	אלתונסי	1892	שמעון גיורנו	ע"י	-	-	
22	אלאתחאד	1893	שלום פלאח	ע"י	שבועי	כללי	
23	אלחקיקה	1895	י' שמלה	ע"י	שבועי	ספרותי-פוליטי	
24	אלאתחאד	1904	מי' בלעיש	ע"י	שבועי	כללי	
25	אלברק	1904	צמח הלוי	ע"י	יומי	כללי	
26	אלפאאקה	1904	מאיר כיושכיאש	ע"י	-	כללי	
27	אלפונוגראף	1904	צמח הלוי	ע"י	שבועי	ספרותי	
28	אלצבאח	1904	יעקב כהן	ע"י	יומי	פוליטי-כללי	
29	אלשמס	1904	יעקב כהן	ע"י	שבועי	פוליטי-חברתי	גם בערבית
30	אלפיג'ר	1905	שלמה ברבי	ע"י	שבועי	כללי	
31	L'Association amicale des instituteurs de l'Alliance	1905	A.I.U.	צ'	דו-שנתי	דידקטי	אגודת מורי כ"ח
32	La Justice	1907	Mardochee Smaja	צ'	שבועי	פוליטי	
33	Le Défenseur	1908	Nessim Haddad	צ'	שבועי	פוליטי-כללי	
34	אלאכיבאר	1908	מסעוד מעארך	ע"י	שבועי	פוליטי-כללי	
35	אלחררייה	1908	מרדכי סמאגיה	ע"י	דו-שבועי	כללי	
36	אלאכאוה	1909	מישל זואן	ע"י	שבועי	פוליטי-כללי	ניסיון
37	אלאסתוא	1909	יוסף ביגיאוי	ע"י	שבועי	פוליטי-כללי	
38	אלחק	1909	מאיר כיושכיאש	ע"י	דו-שבועי	כללי	
39	גיורנאל אלכאתב	1910	צמח הלוי	ע"י	שבועי	ספרותי	
40	אליזמאן	1910	סובר שתרוק	ע"י	שבועי	כללי	
41	אליזעבל	1910	אלי בלאחסן	ע"י	-	היתולי	

העיתונות היהודית בתוניסיה

מס'	שם העיתון	שנת הופעה	מייסדים מנהלים, עורכים	שפה	תדירות	מגמה	הערות
42	חיאת אלגיננה	1910	דניאל חגי'אגי	ע"י	שבועי	ספרותי-היתולי	
43	חיאת אלצ'יחק	1910	נתן בשמוט	ע"י	רבעון	היתולי	
44	חס תוניס	1910	שלמה לחמי	ע"י	שבועי	כללי	
45	כילט-מללט	1910	י' כהן	ע"י	שבועי	היתולי	
46	אלכתאב אתונסי	1910	גורגי נאקאש	ע"י	לסירוגין	ספרותי	
47	אלמודפע	1910	-	ע"י	-	-	
48	אלעאלם	1910	יעקב גז	ע"י	דו-שבועי	-	
49	פאפאגיו	1910	יוסף ביג'אוי	ע"י	-	כללי	
50	האור הגדול	1911	יוסף סברו	ע"י	שבועי	חברתי	
51	אלג'רידה	1911	יוסף ביג'אוי	ע"י	יומי	כללי	
52	אכבאר אלעאלם	1911	יצחק ברבי	ע"י	חודשי	-	
53	חיאת תוניס	1911	-	ע"י	שבועי	-	
54	חס אלכילק	1911	-	ע"י	-	כללי	
55	אלנסר	1911	לי פרקי	ע"י	שבועי	ספרותי	
56	אלפ'נאר מתע תוניס	1911	יצחק ברבי	ע"י	שבועי	כללי	
57	אלצ'ו	1911	יוסף ביג'אוי	ע"י	שבועי	פוליטי-כללי	
58	אלאכ'באר אתוניסיה	1912	שתרוק (?)	ע"י	-	-	
59	אלפ'ג'יר	1912	מאיר כושכ'אש	ע"י	-	-	
60	L'Egalité	1912	Joseph Cohen-Ganouna	צ'	שבועי	פוליטי	
61	Le Judaïsme Tunisien	1912	Joseph Cohen-Ganouna	צ'	חודשי	ספרותי-היסטורי	
62	אלאדבי	1913	מאיר כושכ'אש	ע"י	-	כללי-מוסרי	
63	מבשרת ציון	1913	יוסף ביג'אוי	ע"י	חודשי	ציוני	
64	אלנוהה אתונסיה	1913	דניאל חגי'אגי	ע"י	לסירוגין	ספרותי	
65	קול ציון	1913	יוסף בר'אמי	ע"י	חודשי	ציוני	
66	Tunisia	1913	Joseph Cohen-Ganouna	צ'	שבועי	כללי	
67	אלח'יכמה	1914	צמח הלוי	ע"י	שבועי	ספרותי-פוליטי	
68	Le Droit Juif	1914	Victor Nataf	צ'	דו-חודשי	כללי	
69	[קופת] קרן דוד	1917	כימוס סג'רון	ע'	חודשי	תורני	ג'רבה
70	Revue Israélite de Tunisie	1917	Emile Borgel	צ'	חודשי	ציוני	
71	Annuaire Sioniste	1918	Victor Nataf	צ'	שנתי	ציוני-קהילתי	
72	אלאנסאנייה	1920	מישל זואן	ע"י	שבועי	ספרותי-פוליטי	
73	אלוטן	1920	יוסף ביג'אוי	ע"י	שבועי	ציוני	
74	אלמוכבר אתונסי	1920	בלעיש	ע"י	שבועי	פוליטי	
75	אלנחלה	1920	אברהם בשמוט	ע"י	דו-שבועי	ספרותי	
76	אלנג'ימת אלסחל	1920	מכילוף נג'אר	ע"י	שבועי	ספרותי	סוס
77	Société des Anciens Elèves	1920	A.I.U.	צ'	דו-חודשי	דידקטי	אגודת תלמידי כ"י"ח
78	Bulletin des Ecoles de Tunis	1920	A.I.U.	צ'	דו-שנתי	דידקטי	ביה"ס של כ"י"ח
79	Union des Directeurs	1920	A.I.U.	צ'	רבעון	דידקטי	איחוד המנהלים
80	La Voix d'Israël	1920	Jacques Belais	צ'	שבועי	ציוני-פוליטי	
81	La Voix Juif	1920	Henri Maarek	צ'	שבועי	ציוני	
82	אלנג'ימה	1920	מכילוף נג'אר	ע"י	שבועי	כללי	סוס
83	אלחכים ג'ביון	1920	יוסף פרץ	ע"י	שבועי	כללי	

העיתונות היהודית בתוניסיה

מס'	שם העיתון	שנת הופעה	מייסדים מנהלים, עורכים	שפה	תדירות	מגמה	הערות
84	צדה אלמהדייה	1921	נתן גרבי	ע"י+צ'	שבועי	כללי	
85	אלתמדדן	1921	שלמה שמאמה	ע"י	שבועי	ציוני-פוליטי	
86	קול ישראל	1921	מנחם בלעיש	ע"י	שבועי	ציוני	
87	כאשף אלסדאד	1923	יוסף ביג'אוי	ע"י	שבועי	פוליטי	צפאק' ותוניס
88	Le Réveil Juif	1924	Felix Allouche	צ'	שבועי	ציוני	
89	L'Oeuvre Israélite	1926	Isaac Pariente	צ'	שבועי	פוליטי	
90	אלמג'רה אלתונסיה	1926	יוסף ביז'אוי	ע"י	חודשי	כלכלי	
91	Conseil de la Communauté	1927	ועד הקהילה	צ'	שנתי	אינפורמטיבי	
92	L'Echo de l'Ariana	1928	Michel Uzan	צ'	דו-חודשי	כללי	
93	Ha-Chofar	1928	Victor Nataf	צ'	חודשי	כללי	
94	אוצר התורה	1929	שושן הכהן	ע'	חודשי	תורני	גירבה
95	אלאנתשאר	1929	יוסף וזאן	ע"י	רבעון	פוליטי	צפאק'
96	Harsofé	1930	-	צ'	לסירוגין	צופית	
97	Conseil de la Communauté	1931	ועד הקהילה	צ'	שנתי	אינפורמטיבי	
98	L'Aurore	1933	Henri Maarek	צ'	שבועי	ציוני	
99	Le Haloutz	1933	Charles Zarka	צ'	שבועי	ציוני	
100	Kadimah	1933	Haïm Bitan	צ'	חודשי	ציוני	
101	מקבצאל	1935	שלמה מאזוז	ע'	חודשי	תורני	גירבה
102	La Nouvelle Aurore	1935	David Chemla	צ'	שבועי	ציוני	
103	אלצבאח	1936	מכילוף נג'אר	ע"י	שבועי	ספרותי	
104	אליהודי	1936	מרדכי וזאן	ע"י	שבועי	פוליטי-כללי	
105	La Semaine Juive	1937	Jacques Nahmias	צ'	חודשי	כללי	
106	Tel-Aviv	1937	Victor Nataf	צ'	שבועי	כללי	
107	העברי	1937	דוד ברדא	ע'	חודשי	ציוני רוויזיוניסטי	
108	כתר תורה	1938	בוגיד סעדון	ע'	חודשי	תורני	גירבה
109	Cahiers du Bétar	1938	Alfred Louzoun	צ'	חודשי	ציוני	
110	La Gazette d'Israël	1938	E. Ganem	צ'	שבועי	ציוני	
111	L'Echo de Tunis	1939	Félix Chiche	צ'	שבועי	פוליטי	
112	La Voix Juive	1944	M.J. Saada	צ'	שבועי	כללי	
113	Le Supporter	1946	-	צ'	לסירוגין	ספורט	צפאק'
114	Ytone Hanoar	1946	צעירי אהבי ציון	צ'	לסירוגין	ציוני	
115	Hazoréa	1947	השומר הצעיר	צ'	לסירוגין	ציוני	
116	תנועתנו	1947	-	ע'	-	ציוני	גירבה
117	Annuaire Israélite	1948	Victor Nataf	צ'	שנתי	קהילתי	
118	הירח	1948	רפאל כיציר צבאן	ע'	חודשי	תורני	גירבה
119	O.S.E - Tunis	1948	Lucien Tahar	צ'	רבעון	רפואי-דידקטי	
120	L'Eveil Juif	1949	Joseph Castro	צ'	שבועי	כללי	
121	האמת	1950	ח' כהן	ע'	חודשי	תורני	גירבה
122	L'Echo Juif	1950	S. Zerbib	צ'	שבועי	כללי	
123	Mapai	1950	מפא"י	צ'	לסירוגין	ציוני	
124	Les Nouvelles Juives	1950	Is.d'E Abouaf	צ'	שבועי	כללי	
125	Zraïm	1950	בני-עקיבא	צ'	לסירוגין	ציוני	סוס

העיתונות היהודית בתוניסיה

מס'	שם העיתון	שנת הופעה	מייסדים מנהלים, עורכים	שפה	תדירות	מגמה	הערות
126	Batnoua	1951	הפועל המזרחי	צי	לסירוגין	ציוני	
127	Conseil de la Communauté	1951	ועד הקהילה	צי	שנתי	אינפורמטיבי	
128	Notre Action	1951	החלוץ הדתי	צי	לסירוגין	ציוני	גאבס
129	שפתנו	1951	חברת "דבר עברית"	עי	לסירוגין	דיקטי	גירבה
130	Haguesher	1952	גורדוניה	צי	לסירוגין	ציוני	
131	מאסף	1953	יעקב חזון	עי	חודשי	דיקטי	גירבה
132	מאסף	1954	המחלקה לתרבות תורנית	עי	חד-פעמי	דיקטי-תורני	גירבה
133	המבשר	1954	-	עי	חודשי	כללי-ציוני	גירבה
134	השושנה	1954	בוגיד סעדון	עי	חודשי	תורני	גירבה
135	Bulletin des Etudes Juives	1954	Raymond Setbon	צי	לסירוגין	חינוכי-דתי	
136	O.R.T. Bulletin	1954	O.R.T.	צי	לסירוגין	מקצועי-דיקטי	
137	O.R.T. Bulletin	1954	O.R.T.	צי	לסירוגין	מקצועי-דיקטי	
138	Lamerhav	1955	אחדות העבודה	צי	לסירוגין	ציוני	
139	ניב הנער	1956	רוברט פלוס	צי	דו-שבועי	ציוני-דתי	בני עקיבא
140	הלקט	1961	בוגיד סעדון	עי	חודשי	תורני	גירבה
141	נער	1967	כלפון מאזוגי	עי	חודשי	תורני	גירבה

* הטבלה מבוססת על פרסומיו של א' הטל: "עיתונות יהודית בתוניסיה", קשר, 5 (1989), עמ' 87-96; כתבי-עת ועיתונים יהודים בצפון אפריקה, תל-אביב 1996.

* כל העיתונים יצאו לאור בתוניסיה אלא אם צוין אחרת. תעתיק שמות העיתונים והעורכים נשמר על פי התעתיק של הטל. שמות היישובים נכתבו על פי התעתיק המקובל בספר זה.

* מפתח הקיצורים: ע"י=ערבית=יהודית, ע=עברית, צ=צרפתית. A.I.U. - Alliance Israélite Universelle.